

Dr Smilja Vasić

NEKI ASPEKTI PRIRODE REČNIKA U JEDNE GRUPE DECE SA OSTEĆENIM SLUHOM

UVOD

Ako za trenutak ostavimo po strani nedostatke u artikulaciji, nepotpunost morfoloških i sintaksičkih struktura u govoru gluvih, pa svoju pažnju usmerimo na njihov rečnik, onda i laiku, na osnovu prostog posmatranja, pada u oči oskudnost rečnika u osoba sa oštećenim sluhom. Ta oskudnost se oseća ne samo u pogledu opsega rečnika različitih reči, već i u pogledu opsega raznovrsnih značenja u opsegu jedne te iste reči. Nedostatak sluha ne samo da govor lišava pravilnosti sa zvučne i formalne strane već osobe sa oštećenim sluhom onesposobljava da u svome govoru izraze pune i čiste značenjske sadržaje pojedinih reči koji se javljaju u govoru onih čiji je sluh normalan. U nizu eksperimenata sa Testom pridevskih opozita koji smo vršili među osobama sa normalno razvijenim sluhom, nas je zanimalo i da utvrdimo kako grupa dece, čiji je sluh u većem ili manjem stepenu oštećen, reaguje na isti test, kolike su, kakve su, i u čemu su razlike koje se javljaju u odgovorima između ove dve populacije.

Ispitanici

Subjekte u ovom radu predstavljali su učenici Specijalne škole za decu sa oštećenim sluhom »Radivoje Popović« u Zemunu. Obuhvaćeni su učenici od 4. do 8. razreda. Ispitano je ukupno 60 subjekata. Ispitivanje je vršeno juna meseca 1969. godine, u Zemunskoj školi.

Metod

Ispitivanje je izvršeno Testom pridevskih opozita, koji je jednostavan za primenu i sastoji se iz svega 4 stavke. Za prideve »crn«, »dobar«, »slobodan«, »veliki« trebalo je napisati na test-listiću, prema prvom utisku, prideve su protne po značenju. Uputstvo za test davao je vaspitač ili razredni starešina, lica na koja su učenici sa oštećenim sluhom navikli, i sa kojima se uspešno sporazumevaju. Na pridevima koji nisu obuhvaćeni testom, ispitivač je učenicima objasnio postupak i dao primer za rešavanje Testa pridevskih suprotnosti.

Odgovori su sređeni prema učestalosti javljanja, prema kategorijama značenja i prema uzrastu. Izvršena je kvalitativna i kvantitativna analiza tako

dobijenih podataka. Kako su istim postupkom ispitani grupe dece i odrasli čiji je sluh normalan, bilo je moguće vršiti i neka upoređenja.

Rezultati

Posle testiranja svaki dobijeni odgovor koji se odnosi na pojedine prideve iz testa pažljivo smo beležili, analizovali i svrstali po čestoti javljanja. Naravno, čito smo pažnju obratili pridevu »slobodan« stoga što nas je zanimalo variranje značenja u okviru jednoga prideva koji se zbog svoje bogate značenjske sadržine raslojava i grana u više smerova. Variranje značenja ovoga prideva sa raznovrsnim apstraktnim sadržajima posebno je bilo zanimljivo posmatrati u grupi dece sa oštećenim sluhom. Pokazalo se da se ispitivanjima ove vrste mogu sagledati i putevi izgrađivanja značenja u govoru koji se nije razvijao spontano, prirodnim putem, već koji je izazvan posebnim obrazovnim sredstvima, na »veštački način«. Da je to tako uverićemo se čim pažljivo pregledamo listu odgovora dobijenih kao suprotnosti pridevu »slobodan«.

Tabela 1. Pregled odgovora dobijenih kao suprotnost (opozit) pridevu »slobodan«, u grupi dece sa oštećenim sluhom (prosečan uzrast 13 godina)

Red. broj	Pridev: »slobodan«	Red. broj	Pridev: »slobodan«
	F %		F %
15.	Dragan 1 1,7	1.	Ropstvo 7 11,9
16.	Emin 1 1,7	2.	Zatvor 6 10,2
17.	Zoran 1 1,7	3.	Oslobođen 6 10,2
18.	Jugoslavija 1 1,7	4.	Bez odgovora 7 11,9
19.	Mirko 1 1,7	5.	Čovek 4 6,8
20.	Milenko 1 1,7	6.	Oslobodan 3 5,1
21.	Nije 1 1,7	7.	Slobodanka 3 5,1
22.	Nije slobodan 1 1,7	8.	Osloboda 2 3,4
23.	Oslobodna 1 1,7	9.	Beograd 2 3,4
24.	Partizan 1 1,7	10.	Borba 2 3,4
25.	Radionica 1 1,7	11.	Dobro 1 1,7
26.	Robom 1 1,7	12.	Veliki 1 1,7
27.	Stoja 1 1,7	13.	Dan 1 1,7
28.	Slobodan 1 1,7	14.	Drugo 1 1,7

Pri pregledu ovih podataka, šta odmah pada u oči: 60 ispitanika dalo je 28 različitih odgovora. Raznovrsnost odgovora je mnogo veća no u ispitanika koji čuju, na ovom uzrastu; (s njima smo u drugom ispitivanju dobili svega 11 različitih odgovora). Dok je u dece sa oštećenim sluhom skoro svaki drugi ispitanik dao drugačiji odgovor, dotle je u grupi dece koja čuju, svaki četvrti ispitanik dao drugačiji odgovor. Da li ove velike individualne razlike u pogledu odgovora na isti verbalni podsticaj nešto kazuju? One ukazuju na nerazvijenost grupe u jezičkom pogledu, jer raznovrsnost odgovora u ovom slučaju nije značenjske prirode; ona ukazuje na razlike među ispitanicima u pogledu artikulacione, morfološke i značenjske nerazvijenosti govora. U toj raznovrsnosti krije se i mnogo veći broj pogrešnih odgovora na raznim nivoima jezičkih manifestacija. Da navedemo i primer za to. Šest ispitanika (10,2%) odgovorilo je da je pridev suprotan po značenju pridevu »slobodan«, »oslobođen«. Njihovo odstupanje od pravilnog odgovora je samo na značenjskom

nivou. Oni su u glasovnom pogledu pravilno napisali pridev koji je dat kao odgovor. Oni su upotreбили i pravilan oblik datog prideva, ali su umesto prideva suprotnog po značenju naveli neku vrstu pridevskog sinonima prideva »slobodan«: »oslobođen«. Znači, oni nisu naveli opozit prideva. Tri ispitanika, međutim, umesto suprotnosti pridevu »slobodan« napisalo je pridev »oslobodan«. Takav pridev ne postoji u našem književnom jeziku. On je, u stvari, devijantna varijacija pogrešno izgovorenog prideva, odnosno, i pogrešno napisanog prideva »oslobođen«. Ovi ispitanici grešili su u odgovoru ne samo u značenju reči, već i na nivou pisanja u čijoj podlozi leži pogrešna artikulacija. Dva ispitanika su napisala umesto muškog roda ovako oštećenog prideva »oslobođen« pridev u ženskom rodu: »oslobodna«. Jedan ispitanik upotrebio je određeni pridevski vid ovako pogrešno naučenog prideva »oslobodni«. Ova su oštećenja artikulaciona, morfološke i značenjske prirode. Dva ispitanika u oštećenju otišla su i dalje pa su odgovorili: »osloboda«. Umjesto prideva upotrebljena je neka vrsta imenica. Prešlo se u odgovoru iz jedne vrste, reči iz kategorije prideva, u drugu, u kategoriju imenica. Takav oblik pogrešan i u značenjskom, i u artikulacionom, i u morfološkom i u kategorijalnom pogledu ne poklapa se sa pogrešnim odgovorima iz populacije koja čuje potpuno, već u pojedinim njegovim vidovima (npr. morfološkom ili kategorijalnom itd.).

Drugi pokazatelj nerazvijenog govora ispitivane grupe je činjenica da 11,9% ispitanika nije uopšte odgovorilo na pitanje koji je pridev suprotan po značenju pridevu »slobodan«. Oni jednostavno nisu znali, i ispostavilo su (omitovali) odgovor. Međutim, ako u analizi idemo i dalje, videćemo da ni jedan ispitanik u suštini nije dao pravi opozit pridevu »slobodan«.

Ako se uzmu u obzir sve osobine pravilnog odgovora (artikulacione, morfološke, kategorijalne i značenjske), svi ispitivani učenici su se samo približili pravome opozitu prideva »slobodan« u većem ili manjem stepenu. Oni koji su u tome pogledu bili najbolji, koji su bili najbliži rečničkom značenju odgovorili su sa: »ropstvo«, (što takođe znači prelaz iz kategorije prideva u kategoriju imenice, iako je značenjski najbliži odgovor). Takvih odgovora bilo je 11,9%. Sledeći odgovor, najpribližniji po značenju suprotnosti prideva »slobodan«, ali ne i kategorijalno tačan (umesto prideva navedena je imenica), bila je imenica: »zatvor« (10,2%). Valja napomenuti da je 1 ispitanik (ili 1,7%) odgovorio da je suprotnost pridevu »slobodan« »robom«, što predstavlja značenjski tačan odgovor, ali ne i u morfološkom i u kategorijalnom pogledu. Međutim, ovakav odgovor najbolje pokazuje da su se naši ispitanici sa oštećenim sluhom, čak i kad su usvojili pravo značenje prideva »slobodan« i njegove suprotnosti, zadržali na nivou pojedinačnog, iskustvenog poimanja reči, da oni, u stvari, pamte samo onaj njen oblik koji su naučili u jednom određenom iskustvenom kontekstu. Naime, učenik je, možda, reč »robom« naučio u sklopu određene sintaksičke konstrukcije i iskustvene situacije koja je zahtevala upotrebu instrumentala, recimo: »bolje slobodan nego robom«, itd. Tako je uspostavljena veza »slobodan« — »rob« i njena značenjska suprotnost. Kako dete sa oštećenim sluhom nije sposobno da izvrši generalizaciju te značenjske veze i na druge oblike imenice »rob«, ono kosi padež iste imenice, tj. instrumental »robom«, upotrebljava umesto nominativa. Imali smo prilike da čujemo da su gluvi ispitanici prilikom jednog testiranja vrlo dobro razumeli pojam »u ruci«, tj. rečenicu »učenik drži pero u ruci«, ali nisu znali šta znači »u rukama«. Oni jednostavno nisu izvršili značenjsku generalizaciju na sve oblike imenice »ruka«. Na ovim primerima nećemo se dalje zadržavati, jer oni trenutno izlaze van okvira ovoga rada.

Svega jedan ispitanik (iii 1,7%) je dao značenjski tačan odgovor tipa: »nije slobodan«. Taj odgovor prema našim ranijim ispitivanjima davali su i subjekti iz populacije onih koji čuju. Na osnovu analiza mi smo ovakve odgovore definisali kao infantilne, dečje, jer je to bio tip najfrekventnijeg odgovora u dece do 8 godina, tj. u onih ispitanika čiji je govorni razvitak još u toku.

Ako sažmemo dosadašnju analizu, možemo zaključiti da je svega 25% ispitivane dece sa oštećenim sluhom shvatilo značenje pridevske suprotnosti na jednom uopštenom, višem jezičkom nivou. Ostalih 75% ispitanika nalazilo se na različitim nivoima usvajanja jezika uopšte, pa i značenja ispitivanih prideva i njihovih opozita. Svi subjekti ispitivane grupe gluve dece odgovarali su na vrlo raznovrstan način, dajući odgovore koji jasno ukazuju u kakvim se iskustvenim situacijama učilo značenje reči »slobodan«, šta je ta reč za dete u trenutku učenja predstavljala i na kojem se nivou jezičke razvijenosti dete u trenutku ispitivanja nalazi. Na primer, neki ispitanici pri testiranju umesto da navedu pridev koji je suprotan po značenju prideva »slobodan«, dopunjavaju pridev imenicom, koja sa datim pridevom, po njihovom mišljenju, čini jednu misaonu celinu. Kako bi Jakobson definisao, odgovaraju sintagmatično. Tako smo dobili odgovore: »slobodan čovek« (6,8%), »slobodan Beograd« (3,4%), »slobodna borba« (3,4%), »slobodan dan« (1,7%), »slobodna Jugoslavija« (1,7%), »slobodan partizan« (1,7%), »slobodna radionica« (1,7%). Na ovaj tip odgovora ide oko 22,1%. Ovakvi odgovori su zanimljivi jer su pokazatelji koji govore koliko je značajan uticaj škole za razvijanje značenja pojedinih reči u grupi učenika sa oštećenim sluhom, i koliko je neophodno varirati kontekste i veze u kojima deca uče značenje pojedinih reči. Od raznovrsnosti odnosa, različitog konteksta i novih iskustvenih situacija zavisi usvajanje potpunog značenja jedne reči, ne samo u gluve već i dece koja čuju. Ali kod dece koja čuju sasvim je drugi slučaj u pogledu izvora učenja govora. Takva deca ne uče samo govor u učionici. Sve oko njih podstiče ih na učenje govora: prijatelji i drugovi u igri, slučajni prolaznici na ulici, rođaci, roditelji i najzad učitelji u razredu. Međutim, u lica sa oštećenim sluhom za učenje govora i za značenje pojedinih delova toga govora od prvorazredne važnosti je kontakt i odnos sa nastavnikom u razredu i obrazovni rad nastavnika. Od prirode toga odnosa i karaktera obrazovnog rada zavisiće i stepen razvijenosti i prirode razvijenosti govora učenika sa oštećenim sluhom. Zar se iz ovog pregleda imenica kojima su učenici dopunjavali pridev »slobodan« jasno ne uočava priroda vaspitnoobrazovnog rada u razredu, kao i način kako se usvaja i uči značenje pojedinih reči. Jasno se vidi koliko je teško za decu sa oštećenim sluhom da se sa pojedinačnih primera i situacija u kojima se uči značenje jedne reči pređe na uopštavanje, koliko je to spor i kontinuirani proces. Za učenike koji odgovaraju na ovaj način, pridev »slobodan« tesno je srastao za imenicu sa kojom su ga učili. Oni se još nalaze na nivou »atributivne« upotrebe reči*, tj. na onom stepenu jezičkog razvitka u kome je osobina predmeta, sam predmet na koji se odnosi ta osobina. Naime, za njih je »slobodan« isto što i »čovek«, »Beograd«, »Jugoslavija«, »partizan«, »radionica«, »borba« i »dan«. Očigledno je stoga da su potrebne mnogovrsne vežbe kada se jedna reč obrađuje sa učenicima. U raznorodnom kontekstu, različitim iskustvenim situacijama, »korak po korak«, razlikujući značenje po značenje u okviru jedne te iste reči potrebno je raditi sa decom

* Jedne od početnih faza razvitka govora u dece — Kzechaul and Crutehfield, 1959. Elements of Psychology, New York.

na stvarnom povećanju opsega njihovog rečnika uopšte. Pogotovu je potrebno da se tako radi sa decom čiji je sluh oštećen i koja su zbog toga u mnogome lišena uzgrednog učenja jezika i značenja reči slušanjem u svakodnevnom životnim situacijama i u dodiru sa svojim sagovornicima. Jezgre pravih značenja prideva »slobodan« i njegovih suprotnosti mogu se naslutiti, i u sintagmama: »slobodan — Beograd«, »slobodan — partizan«, »slobodna — Jugoslavija«. Ovako upotrebljen pridev »slobodan« nesumnjivo da nosi začetke značenja u političkom, socijalnom i nacionalnom smislu. Veza pojmova »slobodan — dan« predstavlja upotrebu prideva »slobodan« sa značenjem vremenske ograničenosti. Veza pojmova »slobodna — radionica«, tj. slobodno radno mesto predstavlja začetke značenja prideva »slobodan« u pogledu prostorne ograničenosti. Međutim, sva ova značenja upotrebljena su pojedinačno i ne sadrže u sebi bilo kakvo uopštavanje (generalizaciju). Drugim rečima, u datim pojedinačnim odgovorima nema tendencije da se ovakva značenja prensu i na druge sintaksičke veze.

Dalje proučavanje razvitka značenja suprotnosti prideva »slobodan«, i pridevske »suprotnosti« uopšte, možemo da izvršimo na primerima odgovora u kojima se kao suprotnost prideva »slobodan« navode imena lica: Emin, Dragan, Zoran, Mirko, Milenko, Slobodan, Stoja. Iz ovih primera možemo zaključiti da učenici značenje suprotnosti na ovom stupnju jezičke razvijenosti izjednačavaju sa značenjem »nešto drugo«, bilo šta drugo samo ne ono što je dato, ali ne nešto što negira postojanje svih osobina prethodnog i u svemu je drugojačije od prethodnoga. To se najbolje može zaključiti iz odgovora jednog učenika koji je za suprotnost pridevu »slobodan« naveo kao odgovor: »drugo«. Postavlja se pitanje zašto učenici koji su naveli kao suprotnost pridevu »slobodan« imena lica tako odgovaraju? Oni su, u stvari, pridev »slobodan« pogrešno shvatili. Shvatili su ga ne kao pridev već kao muško ime »Slobodan«. Pošto se od njih tražilo da navedu nešto što je suprotno po značenju datoj reči, oni su uneli, prema svome shvatanju, neko drugo muško ime, i to imena svojih drugova iz razreda. To smo saznali iz razgovora sa njima, posle testiranja. Ova činjenica je još jedan dokaz da deca čiji je govor još u razvitku, kada odgovaraju na pitanja biraju odgovore koji su vezani za njihovo neposredno, svakodnevno iskustvo: navodi se, znači, ne bilo koje muško ime, već muško ime voljenog druga ili drugarice (Stoja). Ovo naše tvrđenje dokazuje i činjenica da se među imenima nalazi i ime »Slobodan«, bez obzira što se ono poklapa sa pitanjem u samome testu, jer je Slobodan drug iz razreda. Valja napomenuti da su na sličan način odgovarali i učenici prvog razreda osnovne škole, koji čuju, kada smo ih ispitivali istim postupkom. Doduše, ta deca su bila upola mlađa od ispitanika ove grupe, čiji je prosečan uzrast 13 godina. Međutim, i to je jedan od dokaza da je put učenja i usvajanja pojedinih značenja reči sličan i za decu koja čuju i za one čiji je sluh oštećen, a govor tek u razvitku, ali je tempo usvajanja vrlo usporen.

Tu sličnost smo mogli uočiti i u sledećim odgovorima. Izvestan broj ispitanika za pojam suprotnosti pridevu »slobodan« navodi žensko ime »Slobodanka« ili »Stoja«. Ovi ispitanici se svakako nalaze na jednom višem nivou poznavanja suprotnosti uopšte no prethodna grupa. Kako su oni pridev »slobodan« shvatili kao ime muškarca: Slobodan, po njihovom shvatanju suprotnost tome imenu je žensko ime »Slobodanka«. Ovi ispitanici su, znači, imali i razvijenije jezičko osećanje za značenje suprotnosti uopšte. Pogreška u odgo-

* Pri svrstavanju u značenjske kategorije zanemarili smo oblička i kategorijalna odstupanja.

voru nastala je zbog nerazlikovanja kategorije prideva od kategorije imenica. Kako je test zahtevao da se pismeno odgovara, jedina razlika između prideva »slobodan« i imena »Slobodan« je u ovom slučaju pravopisne prirode (veliko slovo na početku muškog imena), dok u govoru postoje i akcenatske razlike.

Ako sada pokušamo da pojedinačne odgovore ispitanika sa oštećenim sluhom grupišemo, dobićemo sledeće kategorije:

a) Odgovori koji su se značenjski najviše približili pravom značenju prideva »slobodan«. Na primer, »ropstvo«, »zatvor«, »robom*«. Kada smo vršili ispitivanja u grupi sa normalnim sluhom, mi smo subjekte koji su tako odgovarali svrstali u tzv. **tip A**, — to su ličnosti koje rečima daju opšte prihvaćeno, rečničko značenje.*

Tabela 2. — Odgovori dobijeni kao suprotnost (opozit) pridevu »slobodan«, svrstani prema značenjskim kategorijama.

Značenjska kategorija	Pridev »slobodan«	F	%
a) opšte pravo značenje:	ropstvo zatvor robom	14	23,8
b) nediferencirano formalno značenje suprot.	nije slobodan nije	2	3,4
c) sintagmatičko, specifično, pojedinačno značenje	Jugoslavija Beograd, i dr.	13	23,1
d) pogrešni odgovori	pridevski sinon. imena bez odgovora suprotno po rodu	14 7 7 3	23,8 11,9 11,9 5,1

b) Odgovori koji na formalan način izražavaju suprotno značenje pridevu »slobodan«. Na primer, »nije slobodan«, »neslobodan«, »nije« (3%). Takvi ispitanici u populaciji sa normalnim sluhom pripadaju **tipu B**, tj. ličnostima koje značenju reči pridaju nedovoljno diferencirana i suviše uopštena značenja, tj. koje reaguju onako kao što reaguju deca.

c) Odgovori sa specifičnim, pojedinačnim, suviše individualiziranim značenjima (3,4%). Takvi ispitanici u normalnoj populaciji karakterisani su kao **tip C**. To su ličnosti koje pridaju individualizovana, isključivo iskustvena, ređa značenja rečima.

d) Odgovori koji bi se mogli odrediti kao neadekvatni, pogrešni, a koji najčešće ukazuju na još nedovoljno razvijeni govor naših ispitanika, naročito na nerazvijeno značenje prideva »slobodan«.

Odgovori iz odeljka pod d) mogu se svrstati u nekoliko grupa: prvu grupu ispitanika čine oni koji ispuštaju (omituju) odgovor, 11,9%; drugu grupu ispitanika čine oni koji pridevu »slobodan« suprotstavljaju neko muško ime, 11,9%; treću grupu ispitanika čine oni koji uz pridev »slobodan« dopisuju neku imenicu, 32,3%, tj. daju sintagmatske odgovore; četvrtu grupu čine oni koji umesto prideva »slobodan« navode njegov sinonim ili bilo koji drugi pridev, 18,7%; petu grupu ispitanika čine oni koji su znali šta znači pridev »slobodan« a nisu znali šta znači pojam suprotnosti; šestu grupu ispitanika

* Razvitak upotrebe različitih značenja prideva »slobodan« kao funkcija uzrasta — Dr Smiljka Vasić, Đorđe Kostić — Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora, Beograd, 1969. Saopštenje serija PL br. 1.

čine oni koji su znali šta znači pojam suprotnosti a nisu znali značenje prideva »slobodan«. Iz nepoznavanja ova dva odnosa ili iz delimičnog poznavanja proistekle su i greške u odgovorima kao i velika raznovrsnost odgovora, ako se za trenutak zapostave artikulacioni i morfološki neadekvatni odgovori.

Valja napomenuti da smo na sve ove varijacije značenja prideva »slobodan« naišli i u grupi ispitanika sa normalno razvijenim sluhom, ali na upola mlađem uzrastu, tj. u grupi ispitanika čiji je govorni razvitak bio još u toku. Doduše, procenat ovakvih odgovora bio je znatno manji. Na primer, na uzrastu od 7 do 8 godina od 40 ispitanika svega 2,5% nije odgovorilo na pitanje. U ovoj grupi 11,9% izostavilo je odgovor. Znači, gotovo pet puta više. Ovaj procenat znači mnogo više ako se uzme u obzir i uzrast ispitanika. Naime, u grupi ispitanika sa normalnim sluhom, koji su imali 14 godina, ni jedan ispitanik nije izostavio odgovor. Isto tako, u ovoj uzrasnoj grupi nije bilo uopšte ispitanika koji su davali pogrešne, neadekvatne odgovore. Po sposobnosti da odgovore na test pridevskih opozita ispitanici sa oštećenim sluhom čiji je prosečni uzrast oko 13,5 godina odgovarali su kao ispitanici sa normalnim sluhom čiji je prosečni uzrast 6,5 godina.

Ova kratka analiza još jednom pokazuje koliko je učenje govora i ovladavanje pravim značenjima reči slojevit i složen proces, i koliko različitih jezičkih nivoa mora da se pređe da bi se došlo do pravog i potpunog značenja reči i do njihovog pravilnog korišćenja ne samo u značenjskom već i u izgovornom (artikulacionom), obličkom (morfološkom) rečeničnom (sintaksičkom) pogledu. Spoljna i unutrašnja, formalna i sadržinska strana jezičkih pojmova savlađuje se uporedo. Ta dva toka međusobno se prepliću i povremeno slivaju jedan u drugi tako da ih je vrlo teško izdvojeno posmatrati i zaključivati o tome kako i kada počinje da deluje jedan a prestaje drugi u govoru koji je potpuno razvijen. Međutim, njihovo preklapanje, preplitanje i uklapanje čini nam se da se lakše može nazreti ako se pažljivo prate tokovi razvitka govora ne samo u dece sa normalnim sluhom, već i u osoba čiji je sluh oštećen. Izgleda da je u ovom drugom slučaju praćenje uočljivije, jer su tokovi razvitka usporeniji i raslojeniji na proste jezičke činioce. I ova analiza to je imala za cilj da pokaže.

Valja još napomenuti da smo slične tokove raslojavanja uočili i u odgovorima kada su bili u pitanju pridevi »crn«, »dobar«, »veliki« i njihove suprotnosti. To će pokazati i sledeća tabela:

Tabela 3. — Pregled odgovora dobijenih kao suprotnost (opozit) pridevu »crn« (sređenih po čestoti javljanja)

Red. broj	Pridev »crn«	F	%	Red. broj	Pridev »crn«	F	%
1.	beo	40	68,0	5.	Bela	2	3,4
2.	beli	8	13,6	6.	be	1	1,7
3.	belo	5	8,5	7.	Zemun	1	1,7
4.	bez odgovora	3	5,1				

Isti tip grešaka javlja se i ovde, iako je u odnosu na pridev »slobodan« procenat pogrešnih odgovora znatno manji: 12,6%. Mnogo manji je i procenat test-listića bez odgovora: 5,1%. Svakako da i za to postoje razlozi. Pridev »crn« više je iskustveno korišćen u govoru ove grupe dece sa oštećenim slu-

hom no pridev »slobodan«. Pored toga, mnogo je lakše i konkretnije uočavanje suprotnosti »crn« — »beo« nego uočavanje suprotnosti »slobodan« — »porobljen«. To je nesumnjivo uticalo na bolje ovladavanje značenja prideva i veze »crn« — »beo«, pa je i dovelo i do manjeg broja varijacija u odgovorima.

Pridev »veliki« isto tako je vrlo dobro poznat ovoj grupi ispitanika sa oštećenim sluhom, i to se može videti iz pregleda tabele.

T a b e l a 4. — Pregled odgovora dobijenih kao suprotnost (opozit) pridevu »veliki« (sređenih po čestoti javljanja)

Red. broj	Pridev »veliki«	F	%	Red. broj	Pridev »veliki«	F	%
1.	mali	39	66,3	5.	dečak	1	1,7
2.	mal	10	17,0	4.	bez odgov.	3	5,1
3.	mala	6	10,2	6.	kuće	1	1,7

Tipovi grešaka, kao što se vidi, isti su kao i u prethodnim odgovorima: 5,1% ispitanika nije dalo nikakav odgovor kao suprotnost pridevu »veliki«: 3,4% vezivalo je pridev »veliki« za određene pojmove (na primer, »velika kuća«, »veliki dečak«). Ostali odgovori koji nisu adekvatni značenjski su tačni, ali predstavljaju artikulaciona i morfološka odstupanja (na primer varijacije u rodu prideva, itd.).

Drugojačije pak stoji sa pridevom »dobar«. To će se najbolje uočiti ako se pažljivo razgleda tabela broj 5.

T a b e l a 5. — Pregled odgovora dobijenih kao suprotnost (opozit) pridevu »dobar« (srednjih po čestoti javljanja).

Red. broj	Pridev »dobar«	F	%	Red. broj	Pridev »dobar«	F	%
1.	slab	13	22,1	8.	mali	4	6,8
2.	nije dobar	10	17,0	9.	ne voli	3	3,1
3.	mangup	7	13,9	10.	miš	1	1,7
4.	učio	6	10,2	11.	olovka	1	1,7
5.	dobro	5	8,5	12.	odličan	1	1,7
6.	ne valja	4	6,8	13.	sam	1	1,7
7.	nema	4	6,8				

Iako nijedan od ispitanika nije upotrebio pridev koji je prava suprotnost pridevu »dobar«, tj. pridev »rđav« ili »loš«, ipak se iz pregleda odgovora može zaključiti da je značenje suprotnosti prideva »dobar« bolje usvojeno nego što je usvojeno značenje suprotnosti prideva »slobodan«. To potvrđuju odgovori: »slab« (22,1%), »nije dobar« (17%), »mangup« (13,9%), »ne valja« (6,8%), »ne voli« (5,1%). Znači, 69,7% ispitanika oseća šta je značenjski suprotno pridevu »dobar« iako nije u stanju da potpuno jezički adekvatno to izrazi. Isto tako, znak da je značenje ovog prideva bolje usvojeno je i to što su svi ispitanici odgovorili na pitanje. Ako pokušamo da i ove odgovore grupišemo, onda ćemo videti da ćemo dobiti skoro iste značenjske kategorije kao i u prethodnim odgovorima:

- a) Prvu grupu odgovora predstavljaju odgovori ispitanika koji pridevu »dobar« daju »pravo«, rečničko značenje (34%).
- b) Drugu grupu odgovora predstavljaju odgovori ispitanika koji pridevsku suprotnost ističu na formalan način. (»Nije dobar«, »ne valja«) (35,7%).
- c) Treću grupu odgovora predstavljaju individualizovani odgovori ispitanika koji rečima daju specifično značenje, na primer »mangup« (13,9%).
- d) Četvrtu grupu odgovora predstavljaju odgovori ispitanika koji daju neadekvatne, pogrešne odgovore.

U četvrtoj grupi, sa neadekvatnim odgovorima, tipove grešaka takođe možemo svrstati u podgrupe:

1. Ispitanici koji pridevu »dobar« dodaju neku imenicu, tj. sa sintagmatskim odgovorima (na primer, »miš«, »olovka« (5,1%).
2. Ispitanici koji umesto prideva »dobar« navode njegov sinonim ili bilo koji drugi pridev (odličan, dobar, itd. — 10,5%).
3. Ispitanici koji pridev dopunjavaju glagolom (na primer, »učim«, »sam« (10,2%).
4. Bez odgovora, test-listića nije bilo.

Iz svih ovih analiza pada u oči da, prema broju tačnih i adekvatnih odgovora, značenjski najpoznatiji učenicima su pridevi »crn« i »veliki«, zatim »dobar« i najzad »slobodan«. Sudeći po broju ispitanika koji nisu odgovorili, koji su ispustili odgovor, redosled je nešto drugojačiji: »dobar«, »crn«, »veliki«, »slobodan«.

ZAKLJUČCI

Posmatrani materijal omogućava da donesemo zaključke koji se samo uz određenu ogradu mogu uopštavati, ali ukazuju na neke tendencije razvitka značenja reči ne samo u dece sa oštećenim sluhom već i u dece čiji je sluh normalan. Iz grešaka i nepotpunih odgovora zajedničkih i za jednu i za drugu populaciju mogu se naslutiti putevi razvijanja i usvajanja značenja reči. Razlike među ovim dvema populacijama samo su u procentu javljanja grešaka i u uzrastima na kojima se greške javljaju. Čini nam se, osim toga, da se još jednom potvrđuje mišljenje francuskog lingviste Gramona, koji tvrdi da se u greškama koje se javljaju u onih čiji je govorni razvitak u toku, ogledaju klice jezičkih zakona koji mogu da budu usvojeni kao norme u bilo kom jeziku na svetu.

Ukratko, ono što je do sada uočeno sastoji se iz sledećeg:

Prvo, usvajanje potpunog i pravog značenja reči je spor i kontinuirani proces, koji se vrši prvenstveno na osnovu neposrednog, ličnog i svakodnevnog iskustva.

Drugo, put usvajanja značenja reči i redosled usvajanja različitih nivoa značenja reči sličan je i za decu koja čuju i za one koji uče govor, a imaju oštećen sluh. Razlike su, u stvari, u tempu usvajanja i adekvatnosti usvojenih značenja reči, a ne u toku i redosledu. Naime, u obe populacije koje uče govor, sintagmatska upotreba učenja neke reči prethodi paradigmatskoj, atributivna upotreba reči prethodi pravom značenju reči.

Treće, tipovi grešaka pri rešavanju Testa pridevskih opozita isti su i za populaciju koja čuje i za populaciju sa oštećenim sluhom. Razlike su u čestoti javljanja i uzrastima na kojima se greške javljaju. Pojedini tipovi grešaka javljaju se u dece sa normalnim sluhom samo do desete godine — u toku govornog razvitka. U populaciji gluvih oni se javljaju ne samo u to vreme

već i na znatno kasnijim uzrastima i to u mnogo većem procentu. Na primer, u ispitivanoj grupi procenat pogrešnih odgovora ispitanika čiji je prosečni uzrast bio trinaest i po godina deset puta je veći no u grupi dece do sedam godina sa normalnim sluhom. To je po sebi razumljivo, s obzirom da decu koja čuju na govor podstiču svi a decu sa oštećenim sluhom na govor podstiču samo oni koji se bave obrazovnim radom sa njima.

Četvrto, i deca koja čuju i deca sa oštećenim sluhom prvo usvajaju konkretne osobine kao što su, na primer, **crn, veliki**, pa osobine kao što su **dobar i slobodan**. Međutim, deca koja čuju brže se osposobljavaju da uoče apstraktne osobine i odnose od gluve dece. I ovaj podatak ukazuje da je lično, neposredno, očigledno iskustvo od presudnog značaja za pravilno usvajanje pravog značenja reči.

Peto, poznavanje jedne reči ne sastoji se samo iz savladavanja njenog pravilnog izgovora ili njene definicije već i iz usvajanja mogućih varijacija u značenju te iste reči i sposobnosti da se reč koristi i razume u različitim morfološkim i sintaksičkim kontekstima. Gluvi i nagluvi taj nivo poznavanja reči retko kada apsolutno postignu, naročito ako poznavanje reči određujemo po tome da li je ona uključena u **čujni, pasivni-diskriminativni rečnik, pasivni pisani rečnik, aktivni govorni rečnik i aktivni pisani rečnik**, tj. da li je ona uključena u sve tipove rečnika koje može da poseduje neki pojedinac. Osoba sa oštećenim sluhom, ako reč sadržinski usvoji, ne mora da znači da će biti u stanju da je pravilno artikuliše — govorni rečnik, ili morfološki i sintaksički pravilno koristi i pri pisanju — pisani aktivni rečnik itd. (Na primer, odgovor »robom« je značenjski pravilan odgovor, ali ne i morfološki, itd.)

Šesto, u ovoj grupi ispitanika pogrešni odgovori su proisticali iz dva izvora, ili iz nepoznavanja značenja suprotnosti uopšte, ili iz nepoznavanja značenja određenog prideva iz testa.

Sedmo, kod pogrešnih odgovora na Testu pridevskih opozita mogao se uočiti sledeći redosled: a) ispitanik ne odgovara, jer ne zna da da odgovor — dati verbalni stimulus za njega ništa ne znači, on nije pokrenut da odgovori; b) ispitanik daje kao odgovor sintaksičke konstrukcije u čijem sklopu je verovatno prvi put usvajao značenje određenog prideva; c) on daje odgovore u kojima je prekinut sintaksički odnos (pridev-imenica), pridev se ne stavlja u rečenicu već mu se suprostavlja bilo koji drugi pridev, ali ne i značenjski suprotan; d) ispitanik daje odgovore u kojima se ogleda značenje pridevske suprotnosti, ali se ona ističe na formalni način, samo dodavanjem negacije uz pridev; i, e) daje odgovore koji predstavljaju, po svome značenjskom sadržaju stvarnu suprotnost ispitivanih prideva.

Osmo, iz adekvatnih odgovora izdvajaju se jasno dve grupe ispitanika: oni koji rečima pridaju pravo, rečničko značenje, i oni koji grade pridevske suprotnosti na formalan, značenjski nedovoljno izdiferenciran način. Grupa ispitanika sa oštećenim sluhom koja je pridevima davala specifično značenje nije ista kao grupa ispitanika u čujućoj populaciji. Njihovi odgovori takve prirode teško se mogu izdvojiti i razlikovati od pogrešnog reagovanja na date pridevske stimulse. Među tako pogrešnim odgovorima uočavaju se podgrupe ispitanika sa različitim odstupanjima, što bi se moglo tumačiti različitim nivoima jezičke razvijenosti.

Deveto, sudeći na osnovu pogrešnih odgovora, usvajanje neke reči, poznavanje njenoga značenja i sposobnost pravilnog korišćenja date reči u govoru vrši se na više različitih jezičkih nivoa: artikulacionom, morfološkom, sintaksičkom, semantičkom, opštem, posebnom i pojedinačnom. Kada se obra-

đuje neka reč i njeno značenje sa decom čiji je sluh oštećen potrebno je imati u vidu sve te jezičke nivoe. Dete koje čuje ima prilike da dođe u neposredan dodir sa svim tim jezičkim nivoima, u kontaktu sa sredinom koja ga bombarduje uzorima i podsticajima na govor. Za dete koje ne čuje potrebno je u obrazovnom radu stvoriti iskustvene utiske o korišćenju neke reči na različitim jezičkim i značenjskim nivoima. Naročitu pažnju treba posvetiti apstraktnim imenicama i apstraktnim odnosima u jeziku, jer, dok se generalizacija pojedinih opštih jezičkih pojmova (na primer, suprotnosti, sličnosti, jednakosti, itd.) u deteta sa normalnim sluhom vrši spontano, u stalnom dodiru sa onima koji govore i koje **sluša** kako govore, dotle se u deteta sa oštećenim sluhom generalizacija može postići upornim, dobro organizovanim vežbanjima koja će obuhvatiti različite nivoe značenjskog i jezičkog raslojavanja.

Deseto, u tipovima grešaka koji se javljaju pri učenju neke reči nazire se paralelizam sa tipovima artikulacionih grešaka: **omisiya**, ispuštanje određene reči i nepoznavanje njenoga značenja odgovarala bi ispuštanju glasa na artikulacionom nivou; **supstitucija**: zamenjivanje značenja jedne reči sa značenjem neke druge slične reči, koju ispitanik već poseduje na primer, dobar — veliki ili: slobodan — dobar, itd.) odgovarala bi supstituisanju glasova; **distorzija**: iskrivljenje ili oštećenje značenja: ispitanik se približava pravom značenju, ali još uvek ne poseduje pravo značenje date reči, što bi odgovaralo oštećenju — distorziji glasova, dok još pravilan izgovor datog glasa nije usvojen.

Ovladavanje pravim značenjem reči dolazi na kraju ovog procesa. Svakako da pored ovakvih tipova grešaka koje u isto vreme označavaju i stupnjeve u oblikovanju značenja neke reči postoji još i **adiciya**, **proširivanje** i **pomeranje** značenja što je tipično i za razvitak značenja reči kod osoba sa normalnim sluhom.

Summary

SOME ASPECTS OF THE NATURE OF VOCABULARY IN A GROUP OF THE HEARING IMPAIRED CHILDREN

The meagreness of vocabulary in the language of the deaf has often been studied, especially the total words frequency. This meagreness is greater in relation to the range of different meanings of a word. This was also found in the analysis of vocabulary obtained in the adjective opposite test in this study. The subjects in this study were 60 pupils of the special school for the hearing impaired children »Radivoje Popović« in Zemun, and their average age was 13. 5 years. The adjective opposite test consisted of 4 items: the pupils had to write opposites of the following adjectives »black«, »good«, »big« and »free«. The qualitative and the quantitative analysis of results and the comparison of data with similar data for the hearing population showed: the acquisition of the meaning of the adjectives is based primarily on personal experience; the acquisition of meaning of words and the order of acquisition of different levels of meaning is the same in the hearing and the hearing impaired populations. There are differences in the tempo of acquisition, the range of acquired different meanings, error frequencies, and not in the nature of the course of acquisition. The types of errors in adjective opposite test solving are the same for both populations. There are differences in incidence of errors and the age when they occur, the percentage of errors in the group of the deaf at the age of 13. 5 years is 10 times greater than in the group of normal

hearing children at the age of 10 years. The deaf children are better in acquiring meaning of adjectives on the concrete level: black and big; than on the abstract level as: good and free. The order of acquiring meanings of adjectives and their opposites goes from omission (the response is left out), through syntagmatic and paradigmatic use to the proper meaning of the opposites. In the group of the deaf all the responses, beside those involving articulatory and morphologic errors, were found as in the group of the hearing. According to the cluster analysis four categories can be discriminated: type A-examinees who attribute the proper meaning to words; type B- examinees who build adjective apposition in a formal way which is not semantically well differentiated, type C- examinees who attribute words meanings which are very rare, specific, and idiosyncratic; and then those examinees who react incorrectly and whose responses reflect different levels of language development, not only in semantic, but in articulatory, morphologic and syntactic sense as well.

Dr Smilja Vasić, Beograd